

9628
म. ग्रं. सं. ठाणें

विषय

चरित्र

वा. नं.

५५

984

चरित्र

म. ग्रं. सं. ठाण

विषय

चरित्र

लेखक

सन

१८९४

संग्रहालय क्रमांक

~~१४५~~
४३३

पुस्तकाचें नांव

दादभाई नवरोजी
चरित्र

सन १८९४

अनु - १४५

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणे.

सूचना : - खाली दिलेल्या तारखेपर्यंत पुस्तक परत करावे,
तसे न केल्यास घटना नियम क्र. ५ (८) नुसार
प्रतिदिनी ५ पैसे जादा वर्गणी भरावी लागेल

सर्वज्ञानस्य साक्षात्कारं उपदेशयति
 अर्पणं करुणं अहं. अथवा श्री १५. ॥

५ १०३ प. २१

आपल्या

हतभाष्य देशाचे

खरे केंवारी

व

विःसीप हितचिंतक

हेरवान ए. श्री. ह्यम—आणि—नामदार दादाभाई नौरोजी.

५
२१

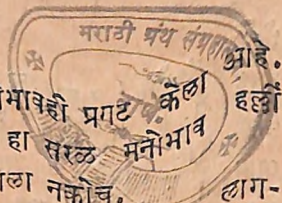
६६३ ४२१
११-११
आन० दादाभाई नौरोजी, एम्. पी.

“ To see him is to see Carlyle's picture of
“the holiness and sanctity of work' personified.”

नामदार दादाभाई नौरोजी एम. पी.

मुंबई येथील एका साधारण स्थितीतल्या पण कुचीन पार्शी घराण्यांत इ. स. १८२५ त दादाभाई यांचा जन्म झाला. लहानपणापासूनच यांच्या अंगी विलक्षण बुद्धिचापल्य व तेजशीपणा दृष्टीस पडूं लागला होता, यामुळे मिलेस पोस्टन नामक एका पाश्चात्य ग्रंथकर्त्रीकडून या पुरुषाचे गुणानुवादास यांच्या विद्यार्थिदशेतच आरंभ झाला. तिनें आपल्या 'वेस्टर्न इंडिया' नामक पुस्तकांत या छोट्या 'दादी'ची वर्गांत प्रथम सांगतांना जी तर्तरी व गडबड असे तिचें मोठें मनोहर वर्णन केले आहे. दादाभाईची विद्यार्थी दशा संपल्यावर प्रथमतः त्यांना अनुक्रमें शिक्षक, मग एल्फिन्स्टन पाठशाळेंत उपगुरू व मागून मुख्य गुरू याप्रमाणें जागा मिळाल्या. पाठशाळेंत एतद्देशियास मुख्य गुरुत्वाचा सन्मान नुसत्या मुंबईतच नव्हे तर अवध्या हिंदुस्थानांत प्रथम याच गृहस्थास मिळाला. गणितशास्त्र व पदार्थविज्ञानशास्त्र या दोन विषयांचे हे अध्यापक होते. यांच्या या नेमणुकीचें खा-वेळच्या शिक्षणसंस्थेनें फार अभिनंदन केलें. आणि या संस्थेचे सेक्रेटरी मि. स्टोवेल यांनीं तर आपल्या आनंदप्रदर्शक पत्रांत यांच्या सरळ व एकनिष्ठ वृत्तीची प्रशंसा करून, याच मुणांनीं आपण कालांतरानें आपल्या देशास भूषणास्पद व्हाल

असा आपला आशिर्वादात्मक मनोभावही प्रगट केला हल्लीं
 स्यावेळच्या या भांगल गृहस्थाचा हा सरळ मनोभाव पूर्णपणे सत्य झाला आहे हे सांगावयाला नकोच.

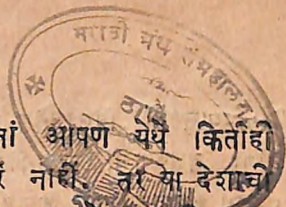
विद्यार्थी दशैतून निघून विद्याध्यापकाच्या घंघ्यास लाग-
 ल्यावर दादाभाईंनी आपला खाजगी वेळ सार्वजनिक गोष्टींकडे
 लावण्यास आरंभ केला. स्वज्ञातिमुधारणेच्या व सार्वजनिक
 उपयोगाच्या अशा अनेक संस्थांचे ते उत्पादक झाले. व
 कांहींचें पुरस्कर्तृत्व आंगावर घेऊन त्यांचे ते एकनिष्ठ चालक
 ही बनले. आमच्या 'राष्ट्रीय सभेचें जनक' त्व जसें मे०
 ह्यूससाहेबांकडे आहे त्याप्रमाणें दादाभाईस मुंबईतील 'कन्या
 शालांचे जनक' ह्णून लोक सन्मान देतात. त्या कन्या
 शाला स्यावेळीं स्वसंतोषानें विनवेतनी शिक्षक बनलेल्या कि-
 त्येक सद्गृहस्थांनीं आपापल्या घरीं सकाळीं फुरसुतीच्या वेळीं
 चालविल्या होत्या. सार्वजनिक संस्थांचें पुरस्कर्तृत्व आणि
 चालकत्व हें कसें असावें हें दादाभाईंना *उत्तम प्रकारें साधले

* रा. चंदावरकर यांणीं एकेवेळीं या पुरुषासंबंधानें लि-
 हीत असतां यांच्या या गुणाविषयीं असाच उल्लेख केला आहे.
 ते लिहितात-

"—This venerable gentleman, who can
 work under any disadvantages and has the
 wonderful knack of bringing together con-
 flicting forces so as to make them operate

होते. मुंबईस ' रास्तगुफतार ' नांवाचें जें गुजराथी वर्तमानपत्र आहे तें इ. स. १८९१ त प्रथमतः दादाभाईनींच सुरू केलें. दोन वर्षेपर्यंत त्या पत्राचे ते संपादक होते. त्या वेळीं आपल्या लेखनश्रमाबद्दल त्यांनीं कांहीं एक घेतलें नाहीं इतकेंच नव्हे तर कांहीं कारणामुळें ज्या वेळीं इतर कोणाकडून तें लिहवून घेण्यांत येई त्या वेळीं ते स्वतः त्या लिहिण्याचें वेतन लिहिणारास देत असत. दादाभाईंच्या अशा स्वहितनिरपेक्ष बुद्धीनें चालविलेल्या श्रमामुळें आज गुजराथी वर्तमानपत्रांची स्थिति चांगली असून, या पत्राची गणना तर प्रमुख वर्तमानपत्रांत आहे. याप्रमाणें दादाभाई अनेक संस्था आंगमेहनतीनें चालवीत होते व लेखनग्याख्यानद्वारां सार्वजनिक चळवळीस मदत करीत होते. तरी उद्योगीपणा विषयीं त्यांची इतकी कमाल असे कीं, अशाही वेळांत त्यांनीं कित्येक भाषांचा अभ्यास चालू ठेवला होता; व त्यामुळें दादाभाईंस इंग्रजी, पारशी, गुजराथी, मराठी, हिंदुस्थानी व फ्रेंच अशा सहा भाषा उत्कृष्ट अवगत आहेत असें कळतें.

towards one end and, that is, the public good. No one can come across him without feeling the charm of his presence, and drawing some inspiration from his example..... He labours and others feel ashamed not to go and do the same."

आपल्या देशाच्या उन्नतीकरितां आपण येथे कितीही
 श्रम केले तरी तेवढ्यानेच कांहीं पुरे नाही. तर या देशाची
 मुख्य सूत्रे जेथून हालतात, निदान जेथल्या लोकांच्या विचारास
 अनुसरूनच या सूत्रचालनास गति मिळत असते, त्या आंग्ल-
 भूमींत आपल्या चळवळीचें बीजारोपण झालें पाहिजे, ही क-
 ल्पना दादाभाईच्या मनांत ह्या सुमारास सहजच आली. इं-
 ग्लंड आणि हिंदुस्थान या दोन देशांचा संबंध विशेष वाढून
 दोघांची एकमेकांस खरी ओळख झाली पाहिजे आणि ह्या
 कामाकरितां इंग्लंडास जातां येईल तर बरे असें दादाभाईच्या
 मनांत आलें. इतक्यांत एका पार्शी कंपनीच्या मनांत इंग्लंड-
 मध्ये आपली एक शाखा स्थापन करण्याचा विचार आला
 आहे हें दादाभाईस कळलें. इकडील मंडळीनें विलायतेस-
 रख्या वाणिज्यकर्मकुशल देशांत जाऊन व्यापार चालवावयाचा
 हें कर्म विशेष धाडसाचें खरें; पण 'कामा कंपनी' नें तें अंगावर
 घेतलें आणि दादाभाईनींही पूर्वोक्त उद्देशाचे सिद्धयर्थ तें
 पसंत करून आपण त्या कंपनींत भागीदार होऊन तिच्या
 वृत्तीनें ते विलायतेस जाण्यास निघाले. आजपर्यंतचा व्यवसाय
 अध्ययनाध्यापनाचा; व्यापारकर्माविषयीं पूर्ण अनभ्यास; परंतु
 दादाभाईनीं तें कांहीं मनांत न आणतां विलायत गांठली
 आणि तेथें आपल्या उद्योगाचा झेंडा रोवला. हिंदुस्थानांतिल
 मुलकी आणि वैद्य खायांतल्या मोठमोठ्या हुद्याच्या जागा

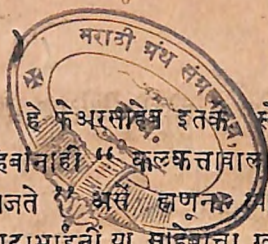
मिळण्यासाठी विलायतेस होत असलेल्या परीक्षांत एतद्देशीयांना वसण्याची नुकतीच परवानगी झाली होती. तेव्हां ह्या परीक्षा देण्याकरितां इकडून पुष्कळ एतद्देशीय उमेदवारांनीं जावें ही दादाभाईची उत्कृष्ट इच्छा असे. ते सावहल इकडील लोकांना वारंवार उत्तेजन देत असत. व अशा उमेदवारांची विलायतेस गेल्यावर राहण्याची वगैरे सुव्यवस्था असावी ह्मणून ते स्वतः तेंच उत्तम प्रकारें काळजी ठेवीत. जो व्यापार उद्योग त्यांनीं तेंच आरंभला होता तो यथासंभव साधून त्यांनीं तेंचही हिंदुस्थानसंबंधीं कियेक सार्वजनिक संस्था उभ्या केल्या. व तेथल्या कियेक संस्थांचे ते सभासद होऊन त्यांना हिंदुस्थानाविषयीं अनेक गोष्टींची चर्चा करावयास भाग पाडलें. विद्वत्ता, हुषारी, सरळपणा, परार्थपरता इत्यादि गुणांनीं दादाभाई विलायतेतील अनेक उदारधींच्या आदरास प्राप्त होऊन त्यांचा तिकडे पुष्कळ गौरव होत गेला. अनेक विद्वत्संभांनीं त्यांचा सन्मान केला व त्यांच्या हिंदुस्थानसंबंधीं विचारांकडे सर्वांचें लक्ष वेधत चाललें. हिंदुस्थानवासी जनांच्या राजकीय, सामाजिक, औद्योगिक व शिक्षणसंबंधीं स्थिति विशेषावर त्यांनीं अनेक सभांत निबंध वाचले व चर्चा केली आणि पत्रें व पुस्तकें यांतून लेख प्रसिद्ध केले.

याप्रमाणें सुमारे वीस वर्षे इंग्लंडांत स्वदेशोद्धारणार्थ परिश्रम करून सन १८६९ मध्ये ज्या वेळीं दादाभाई हिंदु-

स्थानांत परत आले त्या वेळीं मुंबईस त्यांचा फारच मोठा सत्कार लोकांनीं केला. ज्यांत त्यांच्या आजपर्यंतच्या देश-हितसंबर्धक परिश्रमांचें योग्य वर्णन केलें आहे असें एक मान-पत्र, व त्यांच्या स्वहितनिरपेक्ष मेहनतीचें अत्यल्प अंशानें परितोषिक हणून कांहीं द्रव्य असें त्यांस त्या वेळीं अर्पण करण्यांत आलें, व त्यांचा एक पूर्ण आकाराची तजवीर तयार करवून ती फ्रामजी कावसजी इन्स्टिट्यूटमध्ये त्यांच्या स्मरणार्थ ठेवण्यांत आली. मुंबापुरस्थ जनांकडून ह्या प्रसंगीं दादाभाईस जें परितोषिक मिळालें त्याचा बराच भाग त्यांनीं सार्वजनिक कामांतच खर्चला असें हणतात. मुंबईस आल्यावर तेथें दादाभाईंनीं विलायतंतल्या ' ईस्टइंडिया असो-सिएशन ' ची शाखा स्थापन केली. अनेक प्रकारच्या महत्वाचे विषयांवर त्यांचीं व्याख्यानं व लेखनक्रिया चालू होतीच. या त्यांच्या अवाहत लेखनव्याख्यानक्रमानें हिंदुस्थानच्या वास्तविक स्थितीचें आंगठजनांस बरेंच ज्ञान होऊन उत्तरोत्तर त्यांचें लक्ष इकडल्या विषयांकडे विशेष काळजीनें जाऊं लागलें. इ. स. १८७३ सालीं ब्रिटिश पार्लमेंटच्या पब्लिक कामेटीपुढें हिंदुस्थानसंबंधीं कांहीं विषयाची माहिती सांगून ७४ सालीं ते परत हिंदुस्थानांत आल्यावर बडोदा संस्थानचे त्या वेळचे अधिपति श्री० महारराव गाईकवाड यांच्या आग्रहावरून दादाभाई हे त्या संस्थानचे दिवाण झाले.

पार्शी जातींत अशा दिवाणगिरीचा सन्मान आजपर्यंत कोणालाच मिळालेला नव्हता; परंतु दादाभाईंच्या अलौकिक गुणांवरून त्यांस तो मिळाला व संस्थानांच्या उन्नत स्थितीबद्दल त्यांचे जे विचार होते त्या विचारांचा प्रत्यक्ष उपयोग करून पाहण्याची ही संधी जाणून त्यांनींही हा सन्मान मोठ्या उत्सुकतेनें पत्करला.

सरकार व राजे लोक हे केवळ लोकांच्या सोईसाठीं आहेत, त्यांच्या सोईसाठीं कांहीं लोक नार्हात, आणि कोणत्याही संस्थानचें खरें सुख किंवा कल्याण तेथील लोक जसे सुखी आणि सुस्थित असतील त्यावर अवलंबून असतें, अशा प्रकारचे दादाभाईंचे विचार असून, हे विचार ते आपल्या स्वाभाविक सरळ आणि प्रामाणिक आचरणानें त्या संस्थानच्या ऊर्जित देशेच्या उपयोगी पडतील असें समजून होते. परंतु त्या वेळची बहोदा संस्थानची स्थिति फारच विलक्षण झाली होती. अशा स्थितींत आपल्या सरळपणाची बूज राहणें अशक्य वाटून सात आठ महिन्यांचे अवकाशांतच दादाभाईंनीं त्या दिवाणगिरीचा राजीनामा दिला. बहोदें प्रकारणांतलें प्रसिद्ध कर्नल फेअरसाहेब हे त्या वेळीं तेथचे रेसिदंत होते. त्यांनीं पुढें पार्लमेंटच्या ' ब्लूबुकान ' दादाभाईंच्या अल्पकालीन दिवाणगिरीवर कांहीं असत्य दोषारोप केले तें गग दादाभाईंनींही स्पष्ट आणि समर्पक उ-

तरें देऊन पार खोडून टाकले. हे फेअरसाहेब इतकी स्वच्छ होते कीं, खुद्द व्हाइसराय साहेबांचीही 'कलकत्ताचा व-
चा लोग' है, कुच नहि समजते. असें हाणून त्यांच्या
आज्ञा ते तुच्छ लेखीत असत. दादाभाईंनीं या साहेबांचा खर्पूत
समाचार घेतल्याचा परिणाम असा झाला कीं, ह्या फेअरसा-
हेबांच्या हातीं लीकरच लाट साहेबांकडून 'वॉकिंग टिकेट'
मिळालें, आणि सर बार्टल फ्रिअर व सर आर्स्किन पेरी अशा
सारख्या धोर अधिकाऱ्यांकडून दादाभाईस त्यांच्या निर्दोष-
पणाबद्दल उत्तम अभिप्राय आले.

या नंतर दादाभाई मुंबईच्या स्थानिक स्वराज्याचे कारभा-
रांत शिरले व तेथें त्यांनीं नेहमीं प्रमाणें आपल्या सद्गुणानुरूप
त्या संस्थेसंबंधाचें स्वकर्तव्य दोन वर्षें उत्तम प्रकारें बजावून
स्वसंतोषानें त्या कामाचा राजीनामा दिला. थॅंड जुरीचे स-
भासद, युनिवर्सिटीचे फेलो, जस्टीस आफ धी पीस, कार्पोरे-
शनचे मॅबर, व कायदेकौन्सिलांतले सभासद असे एकेक
आधिकार मिळून तत्संबंधीं महत्वाचीं कामें करतां करतां ए-
कीकडे दादाभाईंची लेखणी चाललीच होती. 'हिंदुस्थानचें
दारिद्र्य', 'एतद्देशीयांकरितां उंच प्रतीच्या सरकारी जागा',
'पंजाब इलाख्याची सांपत्तिक स्थिति व त्या इलाख्याच्या
गरजा', 'हिंदुस्थानची नैतिकस्थिति व ब्रिटिश राज्यपद्धति-
विषयीं एतद्देशीयांचे विचार', तसेंच 'फायनान्स कमे-

टीच्या रिपोर्टावर टीका', ' एजुकेशन कमेटिपुढे शिक्षणसंबंधी कांहीं विचार ' इत्यादि अनेक विषयांवर कोठे स्वतंत्र निबंध, कोठे टीका, कोठे पत्रव्यवहार अशा रूपांनीं ते लेखनद्वारां आपल्या देशाची सेवा करीत होते.

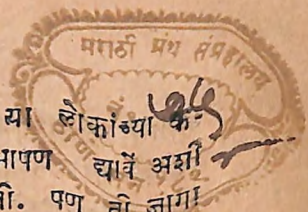
याच वेळीं त्यांच्या मनांत असा विचार आला कीं, विशेषतः राज्यप्रकरणीं वारंवार उद्भवणाऱ्या विविध विषयांवर एतद्देशीय सुशिक्षित लोकांचे विचार एकत्र करून हें " हिंदुस्थानचे ह्यणगें " इंग्रज लोकांपुढे त्यांच्या प्रयत्न माहितीकरितां मांडल्यानें त्यांच्या मनावर लोकमताचा इष्ट परिणाम झाल्यावांचून राहणार नाही. हा उद्देश मनांत येऊन त्यांनीं " व्हॉइस ऑफ इंडिया " या नांवानें एक पुस्तक चालू करून त्यांत अनेक प्रचलित विषयांवरील बहुतेक देशी पत्रकारांचे स्फुट विचार इंग्रजींत प्रसिद्ध करण्याची सुरवात केली.

इ. स. १८८५ सालीं डिसेंबर महिन्यांत राष्ट्रीय सभेची जी पहिली बैठक मुंबईत होऊन या देशोद्धारक महत्कृत्याचें बीजारोपण झालें त्यांत दादाभाईचें प्रमुख अंग होतेंच. या सभेची ही पहिली बैठक आठोपल्यावर थोड्याच दिवसांनीं दादाभाई विलायतेत गेले. यावेळीं त्यांचा उद्देश निराळाच होता, तो ब्रिटिश पार्लमेंट सभेंत शिरण्याचा प्रयत्न हा होय.

आमचें वास्तविक सरकार कोण याविषयीं विवेचन करताना आमच्या ' मालाकारांनीं ' आमच्या सरकारची बरोबर

व्याख्या करून ठेविली आहे. ती अशी की, आंग्लराष्ट्ररूप
 महोदधीवर यदृच्छेने जी लाट उमळेल तिजवरिबर हिंदुस्थानचें
 तारूं हेलकावत असावें अशी तूर्त दैवघटना अतल्या कारणानें
 ती लाट हेंच आमचें खरें सरकार होय. तेव्हां या व्याख्ये-
 प्रमाणें आमच्या सुख दुःखाचें गाऱ्हाणें ऐकवून आत्मान इष्ट
 असा त्याचा कांहीं बंदोबस्त करून घेणें असेल तर इकडील
 कलकत्त्याच्या लाटसाहेवांकडे धांव घेण्यापेक्षां त्या आंग्ल-
 राष्ट्ररूप महोदधीवरील लाटांची प्रार्थना केली पाहिजे. अथ-
 वा आपणास अनुकूल अशाच लाटा तेंचें उद्भवतील अशा
 प्रकारचे कांहीं प्रयत्न केले पाहिजेत. ही गोष्ट महाप्रयत्न
 साध्य खरी पण हीच खऱ्या हिताची आहे हें दादाभाईंच्याही
 लक्षांत येऊन चुकतें होतें. आणि ह्मणूनच त्यांची लेखणी
 अविश्रांत त्या दिशेनें चाललेली होती. पण आतां त्यांना
 असें वाटलें कीं, आंग्लराष्ट्रमहोदधीवर अमुक प्रकारेंच लाट
 उठूं देण्याविषयीं सागर महाराजांची प्रार्थना तीसवर उभें
 राहूनच करण्यापेक्षां या उदधींत स्वतांच अवमज्जन करावें ह्मणजे
 मुळांतच खळवळ होतांना इष्टसिद्धि करून घेणें सुकर व
 विशेष खात्रीचें होईल. या हेतूनें त्यांनीं पार्लमेंट सभेंत शिर-
 ण्याची इच्छा धरली व तिच्या सफलतेसाठीं ते इ.स. १८८६
 त इंग्लंदांत गेले. इंग्लंदांमध्ये आधींच दादाभाईंची मज्जत
 व चहा पुष्कळ होती. त्यामुळें त्यांस होलवोर्नवरोच्या तर्फे

पार्लमेंटच्या निवडणुकीचे वेळीं उमेदवार होऊन उभें राहतां आले. त्रिंतिश राज्यसत्तेमध्ये, विशेषतः स्वसत्तेतल्याच पण परदेश-संबंधीं कारभारांत मतलबपिणाची छटा बरीच दिसून येत असो, तथापि एकंदरीत उदार, न्यायी व समंजसपणाचा डौलच तींत पुष्कळ असल्यामुळे ही सत्ता विशेष सुखावह आणि अल्हादकारक वाटते. इंग्लंड देशाचीं राजसूत्रें चालविणाऱ्या आंग्लजनाधिष्ठित प्रतिनिधींच्या सभेंत हिंदुस्थानांतिल मनुष्यांस एक प्रतिनिधी होऊन बसतां यावें हें सर्वत्र विलक्षणच वाटेल. पण पूर्वींक्त औदार्यादि त्रयींच्या डौलामुळे असाही प्रकार विनहरकत होतो व त्यामुळे त्रिंतिश राज्यसत्ता असंत स्पृहणीय अशीच वाटूं लागते. आह्माला वेळोवेळीं मिळालेल्या समदृष्टीच्या ज्या आश्वासनांवर आह्मी नादावून भावी सुखाशेवर लुब्ध होतो तो आश्वासनें देखील अशीच या सत्तेची धोरवी मनांत विंबवून देत असतात. असो, हॉलबोर्नवरोच्या तर्फें दादाभाई उमेदवार उभे राहिल्यावर त्यांनीं मते मिळवण्यासाठीं सभांतून व पत्रांतून व्याख्यानलेखनांचा सपाटा चालविला. लिबरलपक्षाचे कित्येक उदारधी पुरुष त्यांस अनुकूल होऊन त्यांच्या तर्फें मते जमविण्याची खटपट करूं लागले. हिंदुस्थानचेंबरो वाईट करण्याची सत्ता पार्लमेंटच्या हातीं असून ती सत्ता वापरतांना त्या हतभाग्य देशाच्या वतीचा कोणीही मुखत्यार पार्लमेंटधें नसावा हें उदार व न्यायी ह्मणून गाजत

असलेल्या राष्ट्रास उचित नाही, तेव्हां या लोकांच्या कल्याणास मदत या दृष्टीने मला निवडून आपण याचें अशी एक दादाभाईची त्या लोकांना विनंति होती. पण ती जागा बहुतेक कान्तरवेटीव पक्षाच्या मतदारांचीच असल्यामुळे या वर्षी दादाभाईच्या यत्नास यश आलें नाहीं.

या अपपशानें दादाभाई निरुत्साह झाले नाहींत. त्यांनीं परवां मुंबई येथे सांगितल्याप्रमाणें ही खटपट दुसऱ्या निवडणुकीचे वेळीं त्यांना फिरून पत्न करण्यास फार उपयोगी पडली. ते ह्मणाले, “ प्रथम इ० स० १८८६ मध्ये होल्बोर्न वरो येथील मतदारांच्या तर्फे लिबरल पक्षाचा उमेदवार ह्मणून जेव्हां मी पुढें आलों त्यावेळीं माझी कोणासही माहिती नव्हती. लिबरल पक्षाच्या मतदारांनीं मला प्रथम अगदीं छेडून घेतलें. इंग्लंडांतील अनेक राजकीय प्रश्नासंबंधानें माझे काय विचार आहेत याविषयीं मला अनेक प्रश्न करून मजकडून त्यांची उत्तरे ऐकलीं, व माझ्या मतांची फार बारकाईनें विचारपूस केली. या परिक्षेत जेव्हां त्यांची मजविषयीं खात्री झाली तेव्हांच त्यांनीं मला आपल्या तर्फे उमेदवार ह्मणून उभें राहू दिलें. माझा या वेळीं प्रतिपक्षी जो उमेदवार होता तो कान्तरवेटीव पक्षाचा होता व पार्लमेंट सभेंतला तो पूर्वींचा सभासद असून याचें लोकांत वजनही फार होतें. शिवाय होल्बोर्न वरो हें स्थान हाटलें ह्मणजे कान्तरवेटी पक्षाच्या मतदारांचें आगरच होय.

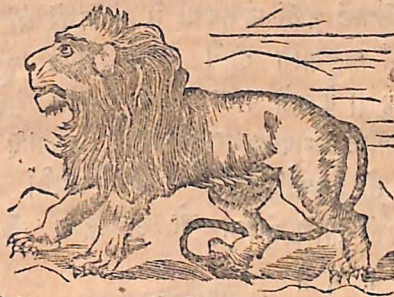
अशा स्थितीत मजगारूखा आते दूरच्या एका विदेशी गृहस्थानें केवळ आठ दहा दिवसांच्याच खटपटीनें पार्लमेंट सभेंत शिरण्याची हाव धरणें हें एक प्रकारें वेडेपणच झटलें पाहिजे. त्या वेळच्या माझ्या यत्नास यश येणें नाहीं ही गोष्ट माझे सहायकारी मित्रही जाणून होतें. पण तशा योगानें मी लोकांस माहीत तरी होईन अशा हेतूनें त्यांनीं मला निराशेनें मार्गें सख्खं न देतां खटपट करण्यास उत्तेजन दिलें, व ही त्यांची मसलत पुढें माझ्या उपयोगी फार चांगली पडली. ”

या नंतर दादाभाई लवकरच हिंदुस्थानांत आले. इकडे आल्यावर कलकत्ता येथें राष्ट्रीय सभेची दुसरी बैठक व्हावयाची होती, तिचे अध्यक्षस्थान त्यांनीं सुशोभित केलें. या वेळचें प्रारंभीचें त्यांचें भाषण फारच उत्तम झालें. तें मर्यादित होतें, राजनिष्ठाच्योक्त होतें, व राजकर्त्यांनीं विचारांत घेण्यासारख्या अनेक महत्वाच्या सूचनांनीं परिपूर्ण होतें. राष्ट्रीय सभेचें काम आटोपून दादाभाई मुंबईस आले त्यावेळीं सरदिनशा माणकजी पेटिट यांच्या अध्यक्षतेखालीं एक मोठी सभा भरवून मुंबईकरांनीं दादाभाईंचा फार सत्कार केला. पुढें मग दादाभाई लौकरच विलायतेंस गेले.

पुढें इ० स० १८९२ त, हणजे गतवर्षी, पार्लमेंट सभा घोडून पुनः तिचे प्रतिनिधि निवडण्याचा प्रसंग आला. हा

प्रसंग साधण्याविषयी दादाभाई टपून होतेच. ते सेंट्रल फिन्सवरी येथील लिबरल पक्षीय मतदारांच्या तर्फे प्रतिनिधी निवडून जाण्यासाठी उमेदवार झाले. यावेळीं मात्र दादाभाईंच्या खटपटीस यश येऊन ते ब्रिटिश पार्लमेंटांत सभासद झाले आणि त्यामुळे इंग्लिश लोकांच्या राज्यरीतीचे उदारत्वाचा कीर्तिदुंदुभी उच्च घोषानें एक वेळ सर्वत्र गाजण्यास व आत्मा भाग्यहीन लोकांच्या नेहमींच्या पारतंत्र्यजन्य उदास वृत्तीस या मिष्टानें तरी किंचित् आनंदाचें भरणें येण्यास हें एक इतिहासांत सुवर्णाक्षरानें नमूद करण्यासारखें कारण घडून आलें.

अस्तु, या स्वदेशहितनिरत पुरुषाचें संस्मरणीय चरित्र येथपर्यंत येऊन पोहोचलें आहे. मरमेश्वर रूपेणें यांस दीर्घायुरारोग्य होऊन या देशाच्या ऊर्जितावस्थेंस याचे परिश्रम सार्थकीं लागोत एवढें अभिष्ट चिंतून तूर्त इतकेंच पूर्ण करूं.

पुणें येथें “ श्री शिवाजी ” छापखान्यांत छापिलें.

॥ पद्यकुसुम ॥

स्वातंत्र्यभ्रमूल घोर विपदा गांजीत देशास या ॥
 पाहोनी हृदयांत जो कळवळे डाजे दुजे ना जया ॥
 देशामाजि सदां असह्य घडती निःशंक अत्याय जे ॥
 यांहीं पेटुनि अंतरीं निजसुखत्यागास ही जो सजे ॥ १ ॥
 जीतें एक सुपुत्र मात्र भजती भावोनि कीं देवता ॥
 रक्षायास सुदक्ष राहति जिला, नाही तसें जीविता ॥
 त्या साहोनि विपोग भूजननिचा देशांतरीं जो खपे ॥
 तैथुनी दृढनिश्चये निजजनां जो उद्धराया जपे ॥ २ ॥
 धैर्य निश्चल जो सदां तळमळे लोकापदा पाहुनी ॥
 कर्म शुद्ध तसा मनें सरळ जो विश्रंति जो नागणी ॥
 त्यक्तस्वार्थ, मनीं सक्रोप हि परी साहे परांच्या मदा ॥
 दादाभाइ सुमानुषेश विलसो पावोनि भव्यास्पदा ॥
 लोकीं आज असंख्य देशबुडवे जाणों पुरे नाटकी ॥
 देशासाठें गहींवरोनि रडती कर्म परी खाटकी ॥
 देतीं आर्टिकलें तशीं फुकटचीं ते लेक्चरें झोडिती ॥
 स्वार्था कीं स्वमुखास हानि घडतां नेणों कुठें लो-
 पती ॥ ४ ॥ देशातें परता करून परक्या सेवून सं-
 पादित ॥ जस्टिस रावबहादुरादि पदव्या द्रव्यांहि नाहीं
 मिती ॥ हा तो शुष्काचि सर्व गौरव परें स्वार्थार्थ कीं जो
 दिला ॥ लोकीं तोचि सुधन्य जो हणितला दीन स्व-
 देशें भला ॥ ५ ॥

स्वदेशभक्तांस ह्यमसाहेवांचें प्रोत्साहन !

(श्लोक.)

“ वैया कसे तमितमे जन हो सहाय, येणार कोण गगनांतुनि व काय । होवोनि सज दृढ कास कसाचि आतां, सज आश्रय दुजा न दिसे पहातां ॥ आहांत कोण भवज कीं गुलाम, कां लेळतां तमिं अस मग नष्टधाम । सिद्धी करीच असतां न दिसे कशानें, राष्ट्रास वैभव चढेल कसे भिकेनें ॥ वाचा न काय दिधली परमेश्वराने, कसे वसां मग निचेष्ट असोनि भानें । भांडा न शून्यमुख, व्हा झगंडा अनर्थ, हा कोण वारिल तुर्हाच असां समर्थ ॥ गेला दिपोनि जणुं कीं शिशु काय आहां, कां हो असे लप्रतसां भय काय वाहां । धेवें खुशाल सुधरा पय राजमान्य, तोडील बंध तुमचे नच कोणि अन्य ॥ मोठा जसा लवलुवाट किडे करीती, अंधारिची मुळमुळ रड तेच रीती । अन्याय ते न चुकती समजा अशानें, सिंहास झुज न दिली भितच्या सशानें ॥ उठा बंयुनो कां भितां संकटांना, विसावा न घ्या नीतिनें भांडतांना । अहां प्राच्य तुर्ही सदां स्वप्रकाश, चढे वैभवा स्वोद्यमें मात्र देश ॥ ” —बालमित्र अं. ९—

बालमित्र—उपयुक्त सुबोध व सचित्र मासिक पुस्तक. मुलावा-
ळांच्या कुटुंबांत शोभण्यासारखें. कि० ८ आणे ट० हं० ३ आणे.

पैसा मिळाविण्याची युक्ति—प्रामाणिक उद्योगानें निर्वाह करूं
इच्छिणाऱ्यानें वाचण्यासारखें पुस्तक. कि० ४ आणे.

संगीत शुकचरित नाटक—फारच उत्तम. कि० ६ आणे.

पत्ता—कोरीव चित्रांचा कारखाना, शनवार पेठ, पुणे.